

نقش خانواده در ترویج فرهنگ نماز و آثار آن از دیدگاه قرآن و حدیث

فیض اله اکبری دستک¹

سبیده معصومه حسینی²

چکیده

خانواده، اولین، مهمترین و پربرکت ترین نهاد اجتماعی در تاریخ فرهنگ و تمدن انسانی، و بهترین بستر برای حفظ کرامت انسانی و تأمین امنیت و آرامش روانی اعضا، پرورش نسل جدید، اجتماعی کردن فرزندان و برآورده ساختن نیازهای افراد است.

ترویج فرهنگ نماز در جامعه، یکی از مهمترین وظایف همه دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت کودکان، نوجوانان و جوانان، و اساسی‌ترین وظیفه خانواده است و به همین دلیل ضرورت ایجاب می‌کند تا آنان با برنامه‌ریزی دقیق، کامل، و همچنین متناسب با گروه سنی هر یک، از برای جذب آنها به نماز تلاش نمایند. امروزه مشکلات روحی و روانی و ناهنجاری‌های اخلاقی گوناگونی دامنگیر جوانان است که معلول غفلت و ضعف ایمان می‌باشد، و لذا نماز و نیایش، بهترین راه جهت آرامش دل جوانان و رسیدن به سعادت دنیوی و اخروی است.

کلید واژه‌ها: نماز، خانواده، تربیت، جوانان، قرآن، حدیث.

f.akbari@kiaui.ac.ir

1- استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج.

2- کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج.

hosseinimasome@yahoo.com

تاریخ دریافت: 1387/10/24 - تاریخ پذیرش: 1388/2/16

مقدمه

خواندن و دانستن احکام و آداب شریعت اسلامی به خصوص بحث نماز، مایه آرامش جان، سرور خاطر و آسایش روان است. مسئله نماز از نظر اسلام، دارای درجه ای از اهمیت و عظمت می باشد که در آثار اسلامی، معارف الهی و روایات و احادیث آمده است که فرزندان خود را چند سال قبل از تکلیف با این فریضه پرارزش الهی آشنا کنید و آنان را به تشویق و ترغیب در اتصال با این دریای خروشان و رحمت حق قرار دهید.

نماز

نماز ناله دردمندانه درد آشنایی است که از خودبیگانی می هراسد و خدا را به یگانگی می شناسد، و هر که با او یگانه شود، با همه بیگانه می شود. روح انسان پرنده ای خوش آهنگ است و دنیا را قفسی تنگ می بیند، و نماز، کلید طلائی رهایی است از این زندان تنگ تنهایی.

نماز تنها همدم تنهایی و تنها شاهد شکیبایی است. هر که از بند تن رها شود، در جمع تن ها، تنها می شود و هر کس که از بند تن ها رها تر شد، او رها تر از موج است و فراتر از اوج.

خداوند عزوجل می فرماید: «قل لعبادی الذین ءامنوا یقیموا الصلوه ...» (ابراهیم، 31)، یعنی: ای پیامبر! به مؤمنین بگو نماز را به پای دارند. و نیز می فرماید: «... فاقیموا الصلوه ان الصلوه کانت علی المؤمنین کتابا موقوتا» (النساء، 103)، یعنی: پس نماز را به پادارید، زیرا نماز بر مؤمنین در اوقات معینی واجب شده است. همچنین به حضرت موسی (ع) فرمود: «اننی انا الله لا اله الا انا فاعبدی و اقم الصلوه لذکری» (طه، 14)، یعنی: منم خدایی که جز من خدائی نیست. پس مرا پرستش کن و نماز را به یاد من برپادار.

بنابر این شکی نیست که نماز از مهمترین ارکان دین اسلام است و در میان واجبات الهی جایگاه خاصی دارد. لذا در تاریخ صدر اسلام آمده است که گروهی از طایفه

نقش خانواده در ترویج فرهنگ نماز و آثار آن از دیدگاه قرآن و حدیث -----۸۷

ثقیف نزد رسول خدا (ص) آمدند و گفتند: «ما با تو به سه شرط بیعت می‌کنیم، یکی آن که نماز نخوانیم، دیگر آن که بت‌های خود را به دست خودمان نشکنیم، و سوم آن که تا یک سال از بت (لات) بهره‌مند باشیم». حضرت فرمود: «اما آن که گفتید نماز نخوانید: (لا خیر فی دین لیس فیہ رکوع و سجود). یعنی: دینی که در آن نماز نباشد، خیری ندارد، و آن بت‌ها را اگر به دست خود نمی‌شکنید، اشکالی ندارد - ما آن‌ها را خرد می‌کنیم - و بهره‌گیری از لات هم مقدور نیست. (مجلسی، 203/18)

و در روایت است وقتی که این آیه نازل شد: «و امر اهلک بالصلوه و اصطبر علیها...» (طه، 132)، یعنی: و کسان خود را به نماز فرمان ده و برآن شکیبا باش. رسول خدا (ص) به مدت شش ماه در وقت همه نمازها به در خانه فاطمه (س) می‌آمد و می‌فرمود: «الصلوه! ایرحمکم الله» (مجلسی، 196/82) خداوند عزوجل نیز می‌فرماید: «واستعینوا بالصبر و الصلوه و انها لکبیره الا علی الخاشعین» (البقره، 45)، یعنی: یاری جوئید از صبر و نماز، و به راستی نماز سنگین و گران است مگر بر فروتنان.

اهمیت نماز

براستی چرا در اسلام، قرآن و روایات، این همه برنماز تأکید شده و از میان همه عبادات حتی روزه، زکات، خمس و حج، نماز از همه مهم تر تلقی شده است؟ شاید بدین دلیل باشد که نماز، تمامش حضور انسان می‌باشد، و ما در هیچیک از عبادات اسلامی مانند نماز، همیشه در محضر خدا نیستیم. انسان اگر در نماز صورتش را به این طرف و آن طرف بچرخاند، نمازش باطل می‌شود، در حالی که در دیگر عبادات مثل روزه، که برای خدا امساک می‌کند، در عین حال می‌تواند در تمام روز همه نوع کاری را انجام دهد. مسأله نماز مهمترین برنامه عملی است و به اندازه‌ای اهمیت دارد که در اسلام با تعبیرات مختلف و معنی‌دار از آن یاد شده است.

نماز گاهی به عنوان عمود و عماد دین معرفی شده، چنان که امام باقر (ع) فرمود: «نماز ستون دین است». (کلینی، اصول کافی، 30/3) امیرالمؤمنین علی (ع) نیز در موارد

88-----منهاج - سال پنجم، شماره نهم، پاییز و زمستان 1388

زیادی راجع به نماز سخن گفته و در موارد عدیده‌ای از نماز، این فرمان بزرگ الهی و عمل محبوب مورد علاقه‌اش که برای هیچ عملی مانند آن ارج نمی‌نهد، سخن به میان آورده و اهمیت آن را یادآور شده است. آن حضرت در آغاز خطبه 199 نهج البلاغه، موضوعات مهم اسلامی را به اصحاب خود سفارش نموده و می‌فرماید: «نماز را چنان که باید برپا دارید و در حفظ و ادای آن کوشا باشید. زیاد نماز بخوانید و به وسیله آن به خداوند تقرب جوئید، زیرا خداوند در قرآن می‌فرماید: «نماز فریضه‌ای است که در وقت معین بر اهل ایمان واجب شده است».

آیا پاسخ دوزخیان را نشنیده‌اید، آن هنگام که طبق فرموده خداوند در قرآن، از آن‌ها می‌پرسند: چه چیز شما را در دوزخ افکند؟ می‌گویند: ما از نماز گزاران نبودیم! نماز، گناهان را مانند ریزش برگ درختان می‌ریزد، و همچون رهایی چهارپایان از بند، انسان را رها می‌سازد. رسول خدا (ص) نماز را به چشمه آب گرمی تشبیه کرد که بر در خانه مردی باشد و شبانه روز، پنج نوبت خود را با آن شستشو دهد، که در این صورت چرکی در بدن وی باقی نخواهد ماند. همانا مقام و اهمیت نماز را مردانی از مؤمنین می‌دانند، که زینت کالای دنیا، فرزندان و ثروت و دارایی، آن‌ها را به خود مشغول نمی‌دارد، چنان که خداوند فرموده است: «مردانی هستند که تجارت و داد و ستد دنیا، آن‌ها را از یاد خدا و اقامه نماز و پرداخت زکات باز نمی‌دارد». با این که خداوند، بهشت را به پیغمبر (ص) مژده داده بود، آن حضرت خود را در نماز خواندن به رنج می‌انداخت. و در این کار، به این آیه شریفه نظر داشت: «خانواده ات را به نماز فرمان ده، و خود نیز بر انجام آن شکیبا باش». (همانجا)

از این رو پیامبر اکرم (ص) هم خانواده خود را به انجام این فریضه بزرگ الهی وادار می‌کرد و هم خود با بردباری به ادای آن می‌پرداخت.

لذا در روایات بسیاری بر اهمیت نماز تأکید شده است، مانند: «اگر نماز گزار بداند که در حین نماز در پرتو جلال الهی قرار می‌گیرد، سر از سجده بر نخواهد داشت». (صدوق، عیون الاخبار الرضا (ع)، 28/2) و یا این روایت: «اولین عملی که در قیامت مورد توجه قرار می‌گیرد نماز است، اگر نماز انسان پذیرفته شود، اعمال دیگر او نیز

نقش خانواده در ترویج فرهنگ نماز و آثار آن از دیدگاه قرآن و حدیث -----۸۹
مورد ارزیابی قرار می‌گیرد و اگر نماز قبول نشود، به دیگر اعمال توجهی نخواهد شد». (مجلسی، 227/82)

ارزش و عظمت نماز

بی تردید در میان عبادات و مسائل معنوی و ملکوتی، نماز از ارزش و اهمیت خاصی برخوردار است، زیرا به اندازه ای که به نماز سفارش شده، به چیز دیگری سفارش نشده است. نماز وصیت حضرت حق، انبیاء و امامان، عارفان و عاشقان، و ناصحان و حکیمان است. معارف الهی انسان بی‌نماز را انسان نمی‌دانند، و هر بی‌نمازی را مستحق عذاب ابد و محروم از بهشت دانسته و بلکه حیوانی پست و موجودی تهیدست و تیره بختی بیچاره به حساب می‌آورند. (انصاریان، 17-18)

نماز و نیایش در زندگی انسان‌ها به قدری ارزش دارد که اولیای الهی حتی یک لحظه از آن غافل نبودند، و از هر راهی که ممکن بود دیگران را هم به این عبادت ملکوتی تشویق می‌کردند.

نماز با اینکه به غیر مکلف واجب نیست ولی به خاطر ارزش و اهمیتی که دارد، امامان معصوم دستور می‌دادند که فرزندان خود را از شش - هفت سالگی به نماز خواندن تشویق کنید.

معاویه بن وهب که از بزرگان اصحاب امام ششم است از حضرت صادق (ع) پرسید: «در چه زمانی کودکان خود را متوجه نماز کنیم؟ حضرت فرمود: در شش و هفت سالگی». (حر عاملی، 12/3)

همچنین آن حضرت در روایت دیگری در اهمیت نماز می‌فرمایند: «یک نماز واجب از بیست حج بهتر است، و یک حج بهتر است از خانه ای که پر از طلا باشد و تمام آن در راه خدا به صدقه برود». (کلینی، فروع کافی، 72/1)

و نیز فرمود: «ملک الموت به هنگام قبض روح، شیطان را از آن که بر نمازش محافظت داشته دفع می‌کند تا نتواند به مسافر با ایمان جهان آخرت ضرر برساند، و در آن حالت هولناک، شهادت به توحید و رسالت را به او تلقین می‌کند». (صدوق، من لایحضره

90-----منهاج - سال پنجم، شماره نهم، پاییز و زمستان 1388
الفقیه، 42/1) روایات رسیده در باب ارزش و عظمت نماز، به اندازه‌ای است که اگر
بنخواهیم همه آن‌ها را از معتبرترین کتب حدیثی جمع‌آوری کنیم، کتاب قطوری خواهد
شد و لذا به همین قدر برای دریافت ارزش این عبادت ملکوتی بسنده می‌کنیم.
اما در این قسمت لازم است این نکته مهم را یادآور شویم که عده‌ای تصور می‌کنند
نماز حقیقتی است که در آیین محمدی و فرهنگ اسلامی بر مردم واجب شده، در
حالی که این تصور از هر جهت بدون پایه و ریشه است، چرا که نماز واقعیتی است که
از هنگام شروع زندگی به وسیله حضرت آدم (ع) در کره زمین، از جانب حضرت حق
بر هر مکلفی واجب شد و این امر واجب به هر یک از 124 هزار پیغمبر الهی ابلاغ
گشت تا امت‌های خود را به نماز دعوت کنند و از ترک آن بترسانند.

جایگاه نماز

جایگاه نماز در مکتب اسلام و سنت پیامبر و ائمه معصومین (ع)، جایگاهی رفیع و پر
اهمیت است. تصریح بیش از هشتاد آیه قرآن بر نماز و بیش از این به تعبیر دیگر، و
معرفی نماز به عنوان یک تکلیف قطعی برای مؤمنین، بازدارنده از زشتی‌ها، پناهگاه و
یاری‌دهنده، و موجب تحقق یاد خدا و خروج از مدار تسلط شیطان، حاکی از این
عظمت والاست و صدور تعبیری تأمل برانگیز از جانب معصومین (ع) از قبیل این که
نماز، سر دین، ستون دین، چهره دین، کلید بهشت، اولین سؤال در قیامت و... است،
حکایت از امری شگرف و خطیر دارد. (شریعتی، 7)

از آیات و روایات اسلامی استفاده می‌شود که نماز از مهمترین و ارزشمندترین برنامه‌ها
و حتی از ارکان اسلام به شمار می‌آید. و اقامه نماز، آنچنان که از آیه 41 سوره الحج:
«الذین ان مکنانهم فی الارض اقاموا الصلوه...» برمی‌آید، از وظایف قطعی حاکمیت در
نظام سیاسی اسلام است.

بنابر این اقامه نماز واقعی در جامعه، از یک سو سبب رشد معنوی انسان‌ها شده و از
سوی دیگر، عامل بازدارنده از تباهی و زشتی‌هاست.

فلسفه نماز و تأثیر آن در نسل جوان

بحث درباره فلسفه و حکمت نماز، در واقع آشنایی با اسراری است که در این عمل عبادی نهفته است، زیرا خداوند متعال هرگز دستوری را بدون حکمت و علت بر بنده اش واجب نکرده است.

انسان که اشرف کائنات است، بر اساس فطرت به ربانیت آفریدگار خود معترف است و هر گونه شریک را از او نفی می‌کند، ولی لازم است که فقر خویش و غنای خالق، کوچکی خود و عظمت رب را اظهار نماید. امام رضا (ع) در این باره می‌فرمایند: «علت و فلسفه نماز، اقرار به ربوبیت خدا و نفی هر گونه شریک برای او، و ایستادن با خضوع و کوچکی و بیچارگی در پیشگاه خداست». (محمدی ری شهری، 376/5 و حرعاملی، 4/3)

به عبارت دیگر فلسفه نماز، حضور در پیشگاه ربوبی و اظهار بندگی و عبودیت، و اقرار به ربوبیت پروردگار و جاودانگی بر آن ذاتی است که موجب می‌شود بنده در پی اصلاح و سعادت خویش برآید و به کمال انسانی خود دست یابد.

فرهنگ نماز

فرهنگ نماز مجموعه حقایق و معارفی است که بشر در گذرگاه حیات می‌آموزد، تا به نیروی ایمان و جهاد از پایگاه آدمی به اوج بی‌نهایت انسانیت عروج کند و برای خود، جامعه و مردم، مفید و محرک و مثبت باشد، تا مگر در سایه نماز، وقتی که زنجیرهای گران شرک و بندگی و جهل و بی‌فرهنگی، دست و پای اراده و اندیشه اش را در بند کشید، آن‌ها را پاره کند و آزاد و آگاه و متعهد به تکالیف الهی و انسانی، ببندیشد و در راه دشواری که برای وصول به پیروزی و تکامل در پیش روی دارد، جهاد نماید.

نماز، محبوب ترین اعمال در پیشگاه ربوبی، آخرین وصیت رسول هدایت، و ستون خیمه ی دین و قوام شریعت است. به هنگام نماز، درهای آسمان و بهشت باز شده و دعاها مستجاب می‌شود. نماز، نردبان آسمان است و کلید فردوس برین، و میزان

92-----منهاج - سال پنجم، شماره نهم، پاییز و زمستان 1388
سنجش اعمال و معیار پذیرش افعال است؛ که اگر مقبول افتد، دیگر کارها نیز پذیرفتنی
است و گرنه، امور دیگر مقبول نخواهد افتاد. (شریعتی، 11)

نماز از دیدگاه قرآن

قرآن کتاب وحی و برنامه حیاتی امت اسلام است، کتاب زنده و سازنده ای که ضامن سعادت و پیروزی انسان در این جهان و جهان دیگر می باشد. قرآن آینه جهان نمایی است که همه اسرار و رموز و حقایق کائنات، به گونه ای روشن و آشکار در آن متجلی است. و کتاب تکوین و تقدیر و برنامه ترقی و تکامل مادی و معنوی انسان است. پس این کتاب، پاسخگو و راهنما و فرمانده آدمی به سوی هدف نهائی آفرینش که چیزی جز بقاء و کمال نیست می باشد.

نماز نیز در تمام ادیان الهی به عنوان برترین آیین عبادی و رکن معنویت و ارتباط با خداوند مطرح بوده است. حضرت ابراهیم (ع) درخواست خود از خداوند را اینگونه مطرح می کند: «رب اجعلنی مقیم الصلوه و من ذریتی...» (ابراهیم، 40)، یعنی: پروردگارا! من و ذریه ام را برپا دارنده نماز قرار ده.

به حضرت موسی (ع) نیز در کوه طور خطاب شد: «اننی انا الله لا اله الا انا فاعبدنی و اقم الصلوه لذكری» (طه، 14)، یعنی: همانا من الله هستم، معبودی جز من نیست، مرا پرستش کن و نماز را برای یاد من بر پا دار.

همچنین حضرت عیسی (ع) چنین می گوید: «و اوصانی بالصلوه و الزکاه مادمت حیاً» (مریم، 31)، یعنی: و مرا مادام که زنده ام، توصیه به نماز و زکات کرده است. و در چند جای قرآن نیز که سخن از میثاق بنی اسرائیل است، بخشی از مواد آن اقامه نماز است.

نماز و خانواده

انسان همواره در حال آموختن و تجربه اندوختن است، اما نقشی را که در سنین کودکی و در کانون خانواده بر صحیفه سینه و صفحه پاک این آینه می نگارند، تا

نقش خانواده در ترویج فرهنگ نماز و آثار آن از دیدگاه قرآن و حدیث -----۹۳
واپسین دم حیات، قرین جان و هم نشین روان است. حکیمان، دانش آموختن در سنین
کودکی را چون نقش آفرینی بر سنگ دانسته‌اند: «العلم فی الصغر کالنقش فی الحجر»
(غزالی، 38)

امام علی (ع) در این باره به فرزندش امام حسن (ع) فرمود: «قلب کودک مانند زمین بی
گیاه است، هر چه بر او عرضه شود، می‌پذیرد. به همین جهت من پیش از این که قلب
تو سخت شود و دلت مشغول گردد، به تأدیب تو اقدام کردم». (جرعاملی، 197/15)
امام صادق (ع) نیز می‌فرماید: «بادروا اولادکم بالحدیث قبل ان یسبق الیه‌م المرجئه»
(کلینی، اصول کافی، 47/6) یعنی: فرزندان‌تان را با مسائل دین آشنا کنید، پیش از آن که
[فرقه] مرجئه بر آن‌ها چیره شوند.

اندیشمندان و مربیان بزرگ مسلمان، درباره اهمیت و ارزش تربیت در خردسالی و
نقش خانواده در آن نکات بسیاری گفته‌اند. غزالی طوسی می‌گوید: «بدان که کودک
امانتی است در دست مادر و پدر، و دل پاک وی، گوهری نفیس و نقش پذیر است
چون موم، و از همه نقش‌ها خالی است. چون زمینی پاک است که هر تخم که در وی
افکنی، بروید. اگر تخم خیر افکنی، به سعادت دین و دنیا برسد و مادر و پدر و استاد،
در آن ثواب شریک باشند و اگر برخلاف این باشد، بدبخت شود و ایشان در هر چه بر
وی رود، شریک باشند». (همو، 27/12)

خانواده بهترین محیط برای تربیت کودکان است، و ارتباط بین کودک و خانواده،
نیرومندترین و مهمترین ارتباط‌هاست. همچنین ارضای تمایلات باطنی و فطری کودک،
و رشد او در ابعاد گوناگون، تنها در آغوش گرم و پرمهر خانواده میسر است، و به
درستی که هیچ کودک و کودکستانی نمی‌تواند جای خانواده را بگیرد.

امام علی (ع) درباره اهمیت تربیت و مراقبت از فرزندان، خطاب به امام حسن
مجتبی (ع) فرمودند: «من تو را بخشی از وجود خود بلکه تمام وجود خویش یافتم، تا
آن که اگر برای تو پیش آمدی می‌شد، گویی برای من پیش آمده است و اگر مرگ به
سراغ تو می‌آمد، گویی به سراغ من آمده است، از این رو نسبت به کارهایت همان گونه
مراقبت داشتم، که به کارهای خویش توجه می‌کردم». (سیدرضی، نامه 31)

نقش تربیتی نماز و نیایش

گاهی می‌پرسند: چرا در میان آن همه دستورهای درخشان و علمی و منطقی اسلام، نماز به ستون دین لقب گرفته و در پایه‌ای از اهمیت است که پس از ایمان به غیب (مبدء و معاد) از نماز سخن به میان آمده، و با تعبیر شدید (ویل) از کسانی که نسبت به این برنامه ویژه، بی‌توجه هستند یاد شده است، و بالاخره این که چرا بیش از نود بار در قرآن، با عبارات مختلف و مفاهیم گوناگون از این فریضه یاد شده است؟ در پاسخ باید گفت که نماز و نیایش، نه تنها در اسلام، بلکه در مذاهب دیگر نیز، درخشش ویژه‌ای دارد و از آن به عنوان پایه و اساس فضیلت‌ها یاد شده است.

نماز، قدیمی‌ترین نیایش با خدا و مظهر و نتیجه خدایپرستی و گرایش به حق می‌باشد، بر همین اساس حضرت ابراهیم (ع) که در میان همه ملل مذهبی به عنوان قهرمان یکتاپرستی لقب گرفته، پس از آن که همسرش هاجر را با اسماعیل، کنار کعبه در بیابان خشک و سوزان، دور از حکومت‌های بت پرست قرار می‌دهد، به خداوند عرضه می‌دارد: «ربنا انی اسکنت من ذریتی بواد غیر ذی زرع عند بیتک المحرم ربنا لیقیموا الصلوه...» (ابراهیم، 37)، یعنی: پروردگارا! من ذریه و فرزندان خود را در این نقطه بی آب و علف نزد بیت الحرام تو آوردم، تا نماز بگذارند...

لقمان نیز، که قرآن او را حکیم و دانا معرفی می‌کند، فرزندش را در مکتب تربیتی خود، نخست از شرک و بت‌پرستی باز می‌دارد، سپس او را به نماز خواندن تشویق می‌کند، و قبل از امر به معروف و نهی از منکر و استقامت در برابر حوادث، از این برنامه سخن می‌گوید و با لحنی جدی می‌فرماید: «یا بنی اقم الصلوه...» (لقمان، 16)، یعنی: فرزندم نماز بپادار.

نگاهی به اسرار و رموز نماز

جای هیچ گونه تردید نیست که یاد خدا سرچشمه واقعی بسیاری از فضائل و ارزش‌های اخلاقی است، یاد خدا از طغیان و سرکشی غرائز جلوگیری می‌کند، چهره

نقش خانواده در ترویج فرهنگ نماز و آثار آن از دیدگاه قرآن و حدیث -----۹۵

روح را شستشو می‌دهد، پایه‌های ایمان را در وجود انسان محکم می‌سازد و یک پناهگاه امین و مطمئن به وجود می‌آورد. اگر یاد خدا را به معنای وسیع‌تر و از دید بازتری بنگریم، در واقع یاد رحمت خدا، پاداش‌ها و کیفرهای خدا، یاد بزرگی و عظمت خدا و ... است که همه این‌ها چون سدی مستحکم در مقابل تجاوزها و هواسرانی‌ها قرار گرفته و اصول انسانی را در وجود انسان پی ریزی می‌کند، از این رو نماز، یک عامل نیرومند تربیتی محسوب می‌شود. (محمدی اشتهاردی، 5) نماز، اگر با شرایط واقعی خود انجام شود، مصداق روشن یاد خدا است، همانگونه که خداوند در قرآن می‌فرماید: «... أقم الصلوة لذكری» (طه، 14)، یعنی: نماز را به پا دار تا به یاد من باشی. در آیه دیگری نیز به روشنی می‌گوید: «ان الصلوه تنهی عن الفحشاء و المنکر...» (العنکبوت، 45)، یعنی: نماز، انسان را از زشتی‌ها بازمی‌دارد.

بنابر این نماز، رابطه قلبی و عملی با خداست. نماز معجونی است از تمام حرکاتی که برای انسان وجود دارد از ایستادن، نشستن، خم شدن، دست‌ها را حرکت دادن، پاها را به صورت‌های مختلف راست و خم کردن، و زبان را به الفاظ گوناگون به حرکت درآوردن و مانند آن، یعنی انسان در تمام حالات در یاد او فرو می‌رود، تا تمام اعضای او رنگ ایمان پیدا کند. و این خود یک نوع لطافتی است در فریضه نماز، که در تعدیل حرکات مؤثر خواهد بود. (محمدی اشتهاردی، 6)

نقش مهم والدین

والدین باید با ایجاد سؤالاتی، ذهن کودکان را به جستجوی جواب‌هایی از درون خویش وادار کنند تا آنان درباره خدا، قیامت، عبادت و غیر آن، تفکر کنند و به نتایج مهمی برسند و بعداً که آن نتایج را برای ما بازگو می‌کنند، آموزش‌های خود را در قالبی نو، دلنشین، دلپسند و قابل فهم به آن‌ها ارائه دهیم، و سپس دوباره به آن‌ها فرصت دهیم که درباره گفته‌های ما بیندیشند. باید بگذاریم کودکان، آزادانه در محیط معنوی که ما برایشان ایجاد می‌کنیم، با مسائل مذهبی انس بگیرند. یک کودک آنچه را که به طور

منظم در محیط خانواده می‌بیند، نسبت به آن انس پیدا می‌کند و همین انس اولیه، زمینه‌ای برای انجام فرایض دینی است. مشاهده عبادت و نمازی که اعضای بزرگتر خانواده به صورت منظم در شبانه روز انجام می‌دهند، در ذهن کودک نقش می‌بندد، زیرا با توجه به حس تقلید در کودک، معمولاً مشاهده می‌شود که کودک از دو سالگی، حرکات پدر و مادر را تقلید می‌کند و برخی کلمات را به طور ناقص تکرار می‌نماید. این حرکات به تدریج کامل می‌شود و سرانجام کودک در کنار پدر و مادر به نماز می‌ایستد. همچنین اگر این حرکات کودک، با نوازش و تشویق والدین همراه شود، بر رغبت او نسبت به این مسائل می‌افزاید و خاطره شیرینی از آن‌ها در ذهن و روان او باقی می‌ماند. همین خاطرات شیرین در آینده کودک و نوجوان و جهت گیری‌های بعدی او بسیار مؤثر است و در واقع، اولین سنگ بنای تربیت دینی و الهی کودک و نوجوان در این سال‌ها گذاشته می‌شود. بنابراین، نباید این قبیل اعمال یا حرکات کودک و نوجوان را بی اهمیت دانست. این فرصت، از نظر ایجاد آمادگی روحی برای شکوفایی ایمان در نهاد کودک و نوجوان بسیار با ارزش است و والدینی که برای پرورش دینی کودکان و نوجوانان خود اهمیت قائل هستند، هرگز این فرصت را از دست نمی‌دهند. البته باید توجه داشت که نباید کودک یا نوجوان را مجبور کنیم که بیاید و با ما نماز بخواند و یا برای آنان از ابتدای کودکی و نوجوانی تکالیف دینی را معین کنیم، که در این صورت باعث دلزدگی آن‌ها می‌شویم و در نتیجه، با علاقه به سمت عبادت نخواهند رفت. همچنین والدین باید زمینه را برای عبادت کودک خود فراهم آورند. خانواده‌هایی که از فرصت دوران کودکی برای این منظور استفاده نمی‌کنند، در دوران بلوغ و نوجوانی معمولاً با مشکلات جدی مواجه می‌شوند؛ زیرا کسی که انجام تکالیف دینی را تا مرحله نوجوانی یا جوانی و بزرگسالی به تأخیر انداخته است، هر چند به موازین دینی معتقد باشد، به علت نبود مهارت علمی و آمادگی روحی، معمولاً نمی‌تواند به راحتی به احکام دینی عمل کند. اغلب کسانی که در سنین بالاتر وظایف عبادی خود را انجام نمی‌دهند، به مبانی دینی بی‌اعتقاد نیستند، بلکه قبلاً ورزشدگی و آمادگی لازم را به دست نیآورده‌اند و لذا اراده آن‌ها تابع

نقش خانواده در ترویج فرهنگ نماز و آثار آن از دیدگاه قرآن و حدیث -----۹۷

اعتقاداتشان نیست، یعنی بین فکر و عمل آن‌ها فاصله و شکاف وجود دارد؛ مگر اینکه از ایمانی محکم‌تر و اعتقادی قوی‌تر برخوردار باشند، اما با ایمان معمولی و اعتقاد عادی، معمولاً غلبه بر مقاومت‌های درونی و نفسانی کار آسانی نیست. بنابراین، استدلال کسانی که معتقدند کودک پس از رسیدن به حد تشخیص و نوجوانی، باید مسیر خویش را انتخاب کند، به صواب نزدیک نیست. (شریعتی، 35-36)

اگر خاطره‌های خوب و خوشایند اعمال مذهبی در دوران کودکی وجود داشته باشد، در دوران نوجوانی، آن تجربیات خوب و خوشایند به انسان کمک قابل توجهی خواهد کرد تا دید مثبتی نسبت به مذهب و آداب مذهبی داشته باشد.

لذا وظیفه والدین است که فرزند خود را با کتاب‌های دینی آشنا کنند، تا آنان در این سنین بتوانند جواب سؤالات خود را از کتاب‌های مفید پیدا کنند، و راه رشد و ترقی برای آنان باز باشد. علاوه بر این، والدین باید همیشه با کودک، نوجوان و جوان خود یک رابطه دوستانه و صمیمی داشته باشند، تا آنان بتوانند آزادانه و راحت، نظریات و پیشنهادات خود را بیان کنند و والدین نیز، آمادگی قلبی داشته باشند که جواب‌هایی روشن و سازگار با ذهن آن‌ها، و در قالب‌هایی نو و جذاب ارائه دهند.

بنابراین بهتر است در آموزش‌های دینی و تشویق به عبادت، از روش‌های تازه استفاده کنیم، زیرا به این ترتیب حس کنجکاوی و رغبت و تمایل فطری درونی افراد برانگیخته می‌شود و چون این برانگیختگی، با نیازها و کشش‌های روانی - عاطفی درهم می‌آمیزد، یادگیری واقعی حاصل می‌شود. و برعکس، اگر بهترین و مقدس‌ترین و مهمترین پیام‌ها و مواد آموزشی و تربیتی را بدون برخورداری از این اصل ارائه دهیم، احتمالاً با دلزدگی و وازدگی در رفتار کودکان و نوجوانان مواجه می‌شویم.

راه‌های تشویق جوانان به نماز و عبادت

♦ 1- خودشناسی: مهمترین راه برای تشویق جوانان به نماز و عبادت، آشنایی تدریجی آن‌ها با خویشتن خویش است. جوان باید ابتدا معبود واقعی خویش را بیابد و سپس در مقابل معبودش به عبادت بپردازد، اما این یافتن و شناختن، چگونه و از چه راهی میسر

است؟ بعضی نظرشان این است که اول باید خدا و دیگر اصول دین را بشناسیم، تا بتوانیم طریق عبودیت را طی کنیم، و آموزش این قواعد دینی، از طریق کتاب‌های کلامی و فلسفی امکان‌پذیر است. البته این دسته، منکر انسان‌شناسی هم نیستند.

اما طرح دیگری که قرآن، پیشوایان معصوم، و عارفان، بدان توصیه کرده‌اند، شناخت انسان است، زیرا از طریق شناخت انسان باید خدا را شناخت: «من عرف نفسه فقد عرف ربه» یعنی: هر کس که خود را بشناسد، خدا را هم خواهد شناخت.

جوان، اولین قدم را با خودشناسی آغاز می‌کند و سپس نقش خویش را که همان عبودیت است، می‌یابد و با پای وظیفه حرکت می‌کند و بار سنگین مشکلات را به راحتی به دوش می‌کشد و از بلا استقبال می‌نماید.

نتیجه عبور از خودشناسی این است که به تدریج، نیروی تقوا و پرهیزگاری در جوان زیاد می‌شود، و رفته رفته این طرز فکر در او استوار و محکم می‌گردد که ارزش انسان به اندازه‌ای است که هیچ چیز برای او جز خداوند، ارزش پرستش و عبادت ندارد، زیرا دیگران از انسان می‌کاهند، اما خدا که صمد، حی، قیوم و... است، دوست دار رشد و سعادت همه انسان‌هاست. بنابر این بهتر است کار را از جایی شروع کنیم که جوان دائماً با اوست؛ یعنی خود انسان. جوان، خودش را زودتر و بهتر از همه چیز می‌یابد، چون همیشه با خودش همراه است.

♦ 2- عمل‌گرایی: جوان در محیط خانه، مدرسه و کار، دائماً رفتارهای پدر و مادر، معلم و بزرگتر خود را تحت نظر دارد و در این ارزیابی‌ها، کردار افراد را با فلسفه عبادت‌هایی که انجام می‌دهند، می‌سنجد.

پدران و مادرانی هستند که در انجام اعمال عبادی، مثل: نماز، روزه، دعا و انجام مستحبات، بسیار کوشا و دقیق اند، اما برخوردهای آنان تند، و از سر عصبانیت است، از همین رو عباداتشان در نزد فرزندان، بی‌رمق و بدون جاذبه است. پدر و مادری که دائماً با یکدیگر نزاع و اختلاف دارند، همواره از فرزندانشان ایراد می‌گیرند، توقعی هستند و روحیه جوان را نمی‌شناسند، چگونه انتظار دارند که جوانانشان با رغبت به عبادت برخیزند و از آنان الگو بگیرند؟!

نقش خانواده در ترویج فرهنگ نماز و آثار آن از دیدگاه قرآن و حدیث -----۹۹

♦ 3- معرفی الگوهای مناسب و قابل تأسی: در طریق عبودیت حق، افراد بسیاری ظهور کرده‌اند و قله‌های سلوک را پیموده‌اند، و اینان اسوه‌های خوبی برای جوانان هستند. لذا یکی از راه‌های تشویق جوان به عبادت، این است که داستان‌ها و خاطرات این اسوه‌ها را برای آنان نقل کنیم. نکته ظریف در این خصوص این است که در سیر و سلوک، ادعاهای فراوان و اسوه‌سازی‌های دروغین، بسیار زیاد است و نقل خاطرات نسنجیده و مبهم، آن هم از انسان‌های خرافی، بی‌خرد و شهوت طلب، جز رواج دروغ و خرافه و ساختن بت، چیز دیگری نیست.

نماز محور تربیت فرزندان

اگر برای رسیدن به خداوند سبحان فقط دو وسیله باشد، یکی از آن‌ها قطعاً نماز است. با توجه به این که در تربیت دینی، هدف رساندن انسان کمال جو به قرب الهی است و نماز یکی از بهترین ابزارها برای رسیدن به این هدف است، بنابراین در تربیت دینی فرزندان، اهتمام به نماز از موقعیت ویژه‌ای برخوردار است، لکن با بررسی نحوه پرداختن به نماز در میان مردم، می‌توان به این تقسیم بندی رسید که جمعی از مردم، نمازی را می‌خوانند که خودشان می‌دانند و دسته اندکی از مردم، نمازی را اقامه می‌کنند که از ایشان خواسته شده است، از این رو نمازی که در تربیت دینی فرزندان از اهمیت خاصی برخوردار است، نمازی است که از ما خواسته شده است، نه نمازی که بسیاری از ما می‌خوانیم که شاید جز رفع تکلیف، نتیجه دیگری برای ما نداشته باشد.

مسئولیت‌های خطیر والدین در تربیت اسلامی کودکان

اسلام برای تربیت کودک مراحل قائل است، که در هر مرحله سنی باید به یک دستورالعمل عمل کرد تا کودک در مراحل تربیتی، احکام اسلام و فرائض آن را به طور تدریجی یاد بگیرد، و بر اثر آموزش تمام احکام در یک مقطع از زمان، بر او فشار وارد نشود و از اسلام متنفر نگردد. (موسوی راد لاهیجی، 208)

100-----منهاج - سال پنجم، شماره نهم، پاییز و زمستان 1388
امام باقر (ع) در این باره می‌فرماید: «فرزندانتان را رها سازید تا هفت ساله شوند، هرگاه هفت سالشان تمام شد، به آنان گفته شود که دست و صورت خویش را بشویند. وقتی که دست و صورت خویش را شستند، به آنان گفته شود که نماز بگذارند و سپس رهاشان سازند تا نه ساله گردند. در نه سالگی وضو را به او یاد بدهند، و در راه یادگیری وضو (اگر لازم باشد) تأدیب شوند و بعد امر به نماز شوند و برای نماز خواندن (اگر لازم باشد) تأدیب شوند. پس آنگاه که وضو و نماز را دانستند، خداوند والدینشان را می‌آمزد». (حرعاملی، 13)

نقش نماز در حفظ جوانان از پلیدها

بنا به فرموده قرآن کریم، نماز انسان را از پلیدها حفظ می‌کند و بدین ترتیب موجب رشد او می‌شود، و هر قدر نماز انسان همراه با تفکر باشد، آثار آن روشن تر خواهد بود.

ایمان و دینداری و نماز، انسان را از فحشاء و منکر باز می‌دارد و نقش کلیدی در اصلاحات اجتماعی دارد. به همین دلیل بسیاری از مشکلات ما، ثمره بی‌ایمانی و کم‌اعتنایی به نماز است. زیرا نماز و عبادت، موجب پاکسازی درون انسان از جهل و خرافات، هواهای نفسانی، و انواع دیگر بیماری‌های فکری و اخلاقی می‌باشد. و نماز هرگاه با خلوص نیت اقامه شود، آدمی را از پلیدها حفظ می‌کند و هر قدر خلوص در آن بیشتر باشد، تأثیراتش کارگشایتر است.

در کلامی از امام خمینی (ره) درباره نماز می‌خوانیم: «نماز بالاترین فریضه و کارخانه انسان‌سازی است و در اسلام هیچ فریضه‌ای از نماز بالاتر نیست. پرونده‌هایی که در دادگستری‌ها هست از بی‌نمازهاست، هر چه پرونده پیدا کنید پرونده بی‌نمازی‌هاست. نماز خوب، فحشا و منکر را از یک امتی بیرون می‌کند، این‌هایی که در مراکز فساد کشانده شده‌اند، بی‌نمازها هستند. نمازخوان‌ها در مساجد و مهیا برای خدمت هستند».

(همو، 149_148/12)

نقش خانواده در ترویج فرهنگ نماز و آثار آن از دیدگاه قرآن و حدیث -----۱۰۱
پس بی‌شک نماز، انسان را از فساد باز می‌دارد و می‌تواند نقش کلیدی در اصلاحات اجتماعی در زمینه فساد داشته باشد، و شمار فراوانی از مشکلات و بزهکاری‌ها، ثمره بی‌نمازی و یا کم‌اعتنایی به نماز است.

اسرار تربیتی و اجتماعی نماز در جوانان

نماز موجب یاد خداست و یاد خدا بهترین وسیله برای خویشتن‌داری و کنترل‌گریز سرکش است. انسان غافل از خدا، در عاقبت اعمال خود نمی‌اندیشد و برای ارضای تمایلات سرکش خود حد و مرزی را نمی‌شناسد، و این نماز است که او را در شبانه روز پنج بار به یاد خدا می‌اندازد و تیرگی را از روح و روانش پاک می‌سازد.

راز بزرگ نماز، نهادینه کردن یاد خدا در روح و روان است، که نیاز درونی و روانی انسان را تأمین می‌کند و همین یاد خدا موجب پیوند و رابطه با خدا، و سرچشمه پاکسازی و اکتساب ارزش‌ها و کمالات است. چنین نمازی انسان را از زشتی‌ها و گناهان بازمی‌دارد، و از آن بالاتر، یاد خدا را که موجب کسب ارزش‌هاست، در وجود انسان شکوفا و آشکار می‌سازد. (قرائتی، 70)

همچنین نمازگزار ناچار است برای صحت و قبولی نماز خود، از بسیاری از گناهان اجتناب ورزد؛ مثلاً، شرط قبولی نماز در پیشگاه خداوند این است که نمازگزار زکات و حقوق مستمندان را پردازد، غیبت نکند، از تکبر و حسد بپرهیزد، از مشروبات الکلی اجتناب نماید، با حضور قلب و توجه و نیت پاک به درگاه خدا رو آورد، و وسایلی را که برای اقامه نماز به کار می‌برد مباح باشد، مانند آب وضو و غسل، لباس نمازگزار، مکان نمازگزار و...، و این موضوعات سبب می‌شود که گرد حرام‌نرود و در کار و کسب خود از هر نوع حرام اجتناب نماید، و لذا نمازها و فرائض پنجگانه، کفاره گناهان بین آنهاست. (رضوانطلب، 35-37)

بنابر این از جمله آثار و برکات نماز واقعی این است که گناهان انسان را پاک می‌کند و او را موجب عفو و بخشش قرار می‌دهد.

102-----منهاج - سال پنجم، شماره نهم، پاییز و زمستان 1388
در همین باره از امام صادق (ع) منقول است که فرمود: «کسی که دو رکعت نماز بخواند
و بداند که در نماز چه می‌گوید، بعد از اتمام هر نماز، گناهی که بین او و خداوند
باشد، خدا او را می‌بخشد». (مجلسی، 240/84)

آنچه که می‌تواند موجب نجات و رهایی انسان از عذاب و خشم الهی گردد، و او را از
جهنم دور ساخته و وارد جنت نماید، نماز است. چنانچه پیامبر (ص) فرمودند:
«خودتان را از عذاب الهی نجات دهید و عمل کنید که بهترین اعمال شما نماز است».
(نوری، 175/1) نماز در اوقات معین، نموداری از وحدت و یگانگی ملت اسلام است؛
زیرا همه مسلمانان در وقت‌های معینی رو به قبله ایستاده و خدا را پرستش می‌کنند. این
خود نمونه بزرگی از اتحاد یک ملت است، و هرگاه این نمازها به صورت جماعت
برگزار شود، روح وحدت و اتحاد و برابری از صف‌های نمازگزاران نمایان می‌شود.
همچنین برقراری عدالت اجتماعی یکی دیگر از آثار مهم نماز است، زیرا شرایط لازم
برای قبولی نماز، در ارتباط با لباس و مکان نمازگزار، رعایت حقوق مردم مانند اجتناب
از غیبت، پرداختن خمس و زکات و توجه به حقوق دیگران، به برقراری عدالت
اجتماعی کمک می‌کند.

نتایج مقاله

نماز، امری واجب و به فرموده قرآن برای مؤمنان امری قطعی و مسلم است، و دارویی
شفابخش برای هر درد بی درمان و کلید پیروزی برای رسیدن به هر موفقیت الهی است
و راه رستگاری و رسیدن به کمال دنیوی و اخروی می‌باشد.
نماز جوشش فطرت و تراوش زلال الوهیت است، لذا اگر تشکّل و نهاد تربیتی
خانواده‌ای فطری و طبیعی باشد، نونهالان چنین خانواده‌ای، نیاموخته اهل نماز
می‌شوند. چیزی که نیاز به آموزش دارد، فصول نماز است، نه اصول آن. خانواده‌هایی
که آرزو دارند فرزندان صالح، راستگو، معتقد و اهل نماز و عبادت داشته باشند، باید
خود چنین باشند. وقتی خانواده‌ای، واقعاً از (مقیمین صلات) باشند، تربیت عبادی
فرزندانشان چونان آموختن شنا به ماهی است. همچنین نماز، کانون و وسیله پرورش

نقش خانواده در ترویج فرهنگ نماز و آثار آن از دیدگاه قرآن و حدیث -----۱۰۳

اخلاص و فضائل اخلاقی، و عصیان بر ضد طاغوت نفس و هواهای نفسانی است، زیرا نماز، انسان را از لاک مادیت خارج ساخته، به ملکوت آسمان‌ها پیوند می‌دهد و با ملکوتیان هم‌نوا می‌سازد، نماز روح اخلاص و بندگی خدا را زنده می‌کند، و صفات الهی را که در اقوال نماز آمده، در صفحه قلب انسان ترسیم می‌نماید، دل را حرم خدا می‌سازد، و انسان‌ها را به سوی نیکی‌ها و ارزش‌های معنوی سوق می‌دهد، و اثر بسزایی در دوری از امور مادی و نزدیک شدن به پیشگاه خدای بزرگ دارد.

در حقیقت چون هر چیزی بر اساس دفع و جذب به زندگی خود ادامه می‌دهد، و بر همین اساس، از پله‌ای به پله بالاتر می‌رسد؛ نماز، تلقین لفظی و معنوی هر روزه و دائمی، برای دفع هر گونه انحراف و فساد، و جلب هر گونه ارزش و کمال است.

کتابشناسی

- 1- قرآن کریم.
- 2- انصاریان، حسین، سیمای نماز، تهران، انتشارات پیام آزادی، 1375 ه.ش.
- 3- حر عاملی، محمدبن حسن، وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، تصحیح و تحقیق عبدالرحیم شیرازی، تهران، مکتب الاسلامیه، 1399 ه.ق.
- 4- خمینی، روح الله، صحیفه نور، تهران، سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، 1368 ه.ش.
- 5- رضوانطلب، محمدرضا، پرستش آگاهانه تهران، ستاد اقامه نماز، 1375 ه.ش.
- 6- سید رضی، ابوالحسین محمد بن الحسین، نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، قم، نشر مشرقین، 1379 ه.ش.
- 7- شریعتی، علی، آثار تربیتی و اخلاقی نماز، قم، نسیم حیات، 1384 ه.ش.
- 8- صدوق، محمدبن علی، عیون الاخبار الرضا (ع)، به تصحیح علی اکبر غفاری، تهران، نشر صدوق، 1373 ه.ش.
- 9- همو، من لایحضره الفقیه، به تصحیح سید حسن خراسان، بیروت، دارالاضواء، 1405 ه.ق.
- 10- غزالی، ابی حامد غزالی، میزان العمل، بیروت لبنان، دارمکتبته الهلال، 2003 م.
- 11- غزالی طوسی، ابوحامد محمد، کیمیای سعادت، تهران، چاپخانه و کتابفروشی مرکزی، 1319 ه.ش.

- 104- ----- منہاج - سال پنجم، شماره نهم، پاییز و زمستان 1388
- 12- قرائتی، محسن، پرتویی از اسرار نماز، تهران، ستاد اقامه نماز، 1374 ه.ش.
- 13- کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، به تحقیق اکبر غفاری، تهران، دارالکتب الاسلامیه، 1363 ه.ش.
- 14- همو، فروع کافی، صححه و تحقیق عبدالرحیم الربانی شیرازی، تهران، مکتب الاسلامیه، 1399 ه.ق.
- 15- مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار الجامعه لدر اخبارالائمہ الاطهار، بیروت، مؤسسہ الوفاء، 1403 ه.ق.
- 16- مجموعه مقالات اولین همایش قرآن کریم (سفینه النجاه عصرها)، آذربایجان، اداره کل امور فرهنگی دانشگاه تربیت معلم آذربایجان، 1387 ه.ش.
- 17- محمدی اشتهاردی، محمد، نماز از دیدگاه قرآن و عترت، تهران، مؤسسہ انتشارات نبوی، 1375 ه.ش.
- 18- محمدی ری شهری، میزان الحکمه، مترجم: حمیدرضا شیخی، قم، دارالحدیث، 1377 ه.ش.
- 19- موسوی راد لاهیجی، سید حسین، نماز از دیدگاه قرآن و حدیث، قم، دفتر انتشارات اسلامی، بی تا.
- 20- نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، تهران، کتابفروشی اسلامیہ، 1382 ه.ق.